

Ismertetések és bírálatok

Orbis. Bulletin International de Documentation Linguistique. Louvain. Centre International de Dialectologie Générale. Tome I. 1952. 616 l., Tome II. 1953. 590 l.

POP SZEVÉR a louvaini egyetem tanára 1950-ben megjelent *La Dialectologie* c. kétkötetes nagy munkájában egy Centre International de Dialectologie Générale alapítását kezdeményezte. A központ Louvainben legyen, egy nagy folyóiratot, az *Orbis*t adja ki évenként egy kb. 600 lapos kötettel, két részben. A louvaini egyetemi hatóságok pártfogása, valamint a belga kormány és a Fondation Universitaire de Belgique bőkezű támogatása lehetővé tette, hogy POP 1952 elején már két köriratot küldjön széjjel a szaktársaknak és intézményeknek s ezekben részletesen ismertesse a vállalkozás célját. A két körirat teljes szövege az I. kötet 311—16. lapján olvasható. Az első körirat szól a főbb feladatokról, melyeket az *Orbis* elősegíteni kíván: a már működő nyelvjárástani központok szoros együttműködése, olyan nyelvészeti szekciók létesítése, melyek különösen az általános nyelvjárástan szempontjából fontos jelenségeket tárgyalják, azoknak a legfontosabb tudományos eredményeknek az ismertetése, amelyek megkönnyíthetik az emberi nyelv elemzését, szoros együttműködés azokkal a szakmákkal, melyek közelebbről érdeklik a nyelvjárást (tehát fonetika, onomastika, ethnographia stb.), nyelvjárástani munkák krónikája, linguisták és dialektológusok munkájának elemzése és kritikája, egy nyelvészeti enciklopédiához szükséges anyag gyűjtése, nyelvészeti térképek számbavétele és ösztönzés új dialektológiai munkára különösen a kevésbé ismert nyelvek területén. A szerkesztőség nyelve a francia, de a beküldött cikkek angolul, németül, olaszul, spanyolul vagy portugál nyelven is írhatók. A második körirat már az *Orbis* rovatait ismerteti. Akkor még csak 8 rovatot terveztek, azonban a második kötet második részében már 15-re növekedett a számuk. Mindegyik rovat nagyon változatos és bő tartalommal bír, és a legkülönbözőbb nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek jelenségeit is részletesen tárgyalja. Ismertetésünkben persze csak egy néhány cikk tartalmát tárgyalhatjuk.

Az első rovatban — ez a leghosszabb — egy nyelvészeti kérdésnek világviszonylatban való tárgyalására a szerkesztő a nők beszédét tűzte ki (*Le langage des femmes. Enquête linguistique à l'échelle mondiale*). Az idevágó cikkek legtöbbször a román és germán nyelvekre vonatkozik, de vannak tanulmányok a balti, szláv, görög, finn, mongol, kínai, japán, arab és berber köré-

ből is. BOUDA KÁROLY (a debreceni egyetem volt német lektora a 30-as években, jelenleg erlangeni egyetemi tanár) a csukcs nők beszédére vonatkozó megfigyeléseit közli (II, 1. 33 kk.). Az egész tanulmányorozatot a szerkesztőnek egy rövid tájékoztatója vezetí be, milyen elvek, milyen a szempontok alapján kérte fel a munkatársakat tanulmányaik megírására (a jövőendő munkatársak is ehhez igazodjanak), majd rövid bibliográfiát ad a legutolsó és legfontosabb irodalomról, mely a nők beszédével foglalkozik. — Általában a nők beszéde leginkább a szókincsben különbözik a férfiakétól (ezt a jelenlegi tanulmányokból is meg lehet állapítani), de több cikk a szóalaktan és a hangtan területén is állapít meg különbséget a nők beszédében, pl. COETSEM a grammonti flamand nyelvjárásban a vokálisok különböző ejtésére hívja fel a figyelmet (I, 358 kk.). A régi $\bar{i}$, $\bar{u}$ -ból fejlődött és gyakran előforduló $\bar{a}$ ($\bar{a}$) helyett a nők $\bar{o}$ ($\bar{o} \rightarrow \bar{i}$, $\bar{o} \rightarrow \bar{a}$, $\bar{o} \rightarrow a$) hangot ejtenek. A két ejtés szívósan tartja magát, s a szerző, kinek ez a nyelvjárás az anyanyelve, megfigyelte, hogy atyjának fivére és húga, bár hatvan évnél idősebbek és évtizedek óta együtt laknak, a két ejtést változatlanul megtartották, a gyermekek pedig — a fiúk is — kb. 7—8 éves korukig az anya kiejtését utánozzák, mivel nyilván vele vannak együtt legtöbbit, de a fiúk 7—8 éves korban áttérnek a férfiak ejtésére. — *Mutten* svájci alemann nyelvjárásában HOTZENKÖCHERLE megállapítása szerint erősebb a zenei hangsúly a nők beszédében mint a férfiakéban (I, 38), a csukcsban pedig egyes präteritum-alakok másképp hangzanak a nőknél, mint a férfiaknál (BOUDA I, 34 kk.). — Egy másik, szintén eléggé általánosan elterjedt felfogás szerint a nők beszéde konzervatívabb, egyes esetekben szinte archaikus a férfiakéhoz viszonyítva. Ennek oka a nőnek más szociális helyzete, házhoz kötöttsége, egyes vidékeken a nyilvánosságtól való elkülönítése, kevesebb iskoláztatás, kisebb műveltség és hasonlók. A legtöbb megfigyelő szintén erről értesít bennünket, de vannak más megfigyelések is. STRAKA (I, 335 kk.) a XVI—XVII. sz. francia grammatikusaiból vett idézetekkel kimutatja, milyen erős újítók voltak annak a kornak a női a francia kiejtésben, tehát a hangtanban. Már ERASMUSnak is feltűnt (1528), hogy a párizsi nők intervok. r helyén z hangot ejtenek (*Maria* > *Mazia*), újabb időkre nézve pedig pl. GAUCHAT 1905-ben megállapítja, hogy Charmeyben (Gruyère Orientale) a nők kiejtése több újítást tartalmaz mint a férfiaké. STRAKA nyitva hagyja a kérdést, miért konzervatívabbak a nők egyes esetekben s miért újítókban másokban (I, 338), a fent idézett COETSEM pedig pszichikai okokra gondol, a nők erősebben állanak az érzelem hatása alatt mint a férfiak, s ez okozná a változó magatartást. Ez a magyarázat persze esetenkénti bizonyítást kívánna, mert a többi, fent említett ok válthatta ki az érzelemnek nagyobb vagy kisebb szerepét a kiejtés megváltozásában.

A második kötetben a szerkesztőség részletes tárgyalásra: *Frontière linguistique, son aspect scientifique* (Nyelvhatár és annak tudományos megítélése) c. témát tűzte ki. A számos cikk közül itt csak egyre szorítokozom, HEINEMANN-éra, aki a mai középalasz nyelvjáráshatárokról és az ún. substratumhatásról értekezik (II, 302 kk.). Tétéleít 5 nyelvi térképpel is szemlélteti. A mai olasz nyelvjárások egyes jellegzetes különbségeit ASCOLI (1881) óta a rómaelőtti Itáliának etnikai sokféleségére szokták visszavezetni. Ez a felfogás egyrészt a kiejtés fiziológiai determináltságán alapszik, másrészt azon a véleményen, hogy a hangok autonóm képződmények, melyeket keresztetni lehet, mint pl. piros és fehér virágokat. Bár az agyvelő és a beszélő szervek szerkezeti különbségét az egyes fajoknál nem lehetett bebizonyítani, ez a

nézet lassacskán mégis elterjedt és a legújabb nyelvészeti irodalomban is még nagy szerepet játszik. Ha azonban a substratumhatást nem biológiai, hanem történeti (hozzátennem: különösen társadalomtörténeti) tüneménynek tekintik, amely két különböző nyelvközösség együttélését, tehát — egy ideig legalább — kétnyelvűséget is feltételez, akkor az ún. substratumhatás elvileg nem különbözik attól a folyamattól, mikor egy nemzeti nyelv vagy egy regionális koiné a helyi nyelvjárások rovására terjed el. A két idioma sokféle módon befolyásolja egymást, míg végül a legyőzött társadalom nyelve teljesen eltűnik. HEINIMANN főleg MERLONnak és másoknak a nézetét, akik vele egy véleményen voltak vagy vannak a középolasz nyelvjáráshatárok eredetéről, cáfolja sok, új és apró részletekbe is belenyúló adattal. A cikk különösen három jelenségről szól: az oszk-umberből ismert $nd > nn$, $mb > mm$ változás bizonyos latin és középolasz nyelvterületen, etruszk aspirált explosivák és Toscanában az ún. gorgia (azaz intervok. explosivák aspirált ejtése), végül egyes morfológiai és lexikális típusok, amelyek vagy kizáróan, vagy majdnem kizáróan Toscanában fordulnak elő, s amelyeknek elterjedési határai nagyjából azonosak az aspirációs határral. Ez a cikk, eltekintve a sok adattól és adatscsoportosítástól, elvi szempontból is jelentős.

Az „*Enquêtes Linguistiques*” rovatban GOUGENHEIM (I, 113 kk.) beszámol egy elemi francia nyelv kidolgozásáról (*français élémentaire*), melyet a francia nemzetnevelési minisztérium indított meg, hogy az ún. *basic English* mintájára egy erősen egyszerűsített francia nyelvtant és szókincset teremtsen a gyarmati bennszülöttek számára, mellyel — mint az Unesco keretében működő nyelvészeti bizottság már 1947-ben hangsúlyozta — sok egészségügyi, mezőgazdasági és háztartási fogalommal lehetne megismertetni a bennszülött népeket s ezzel gazdasági és szellemi életük szintjét emelni. — GROOTAERS (I, 126 kk.) „Egy egyén nyelvi tevékenysége egy nap alatt” címen ismerteti a tokiói nemzeti nyelvkutató intézet kísérletét, melyet „Huszonegyórás felvételnek” neveznek. Célja megállapítani, hogy az illető beszélő mennyire használja az irodalmi nyelvet, mennyi nyelvjárási elemet kever beszédébe és végül ez a felvétel mutatja a mindennapi társalgási beszéd való képét. Három személyt kértek fel, engedné meg egy napi beszédének a megfigyelését reggel 5 órától este 10-ig (a cím tehát egy kissé túloz). A beszéden kívül a mimikát és gesztikulációt is feljegyezték. A kezdet minden nehézsége ellenére is a mostani kísérlet egy ember nyelvi tevékenységének a keresztmetszetét adja meghatározott időben és helyen, adott szociális életkörülmények között. — SAARESTE észt nyelvjárskutató, aki 1947-ben Upsalában telepedett le, a Svédországba átköltözött vagy átmenekült kb. 6000 főnyi észt között folytatta gyűjtő-tevékenységét. Fontos eredménye, hogy a tartui nyelvatlaszban található szókon kívül sok olyan ritka vagy elavult szót tudott gyűjteni, melyek létezéséről 1945 előtt nem tudtak.

A „*Problèmes linguistiques*” c. rovatban WEISS előzetes jelentést. ad (I, 1. 135) a svájci néprajzi atlasz eddigi térképei alapján arról, hogy a nyelvhatárok korántsem esnek össze a népi művelődési határokkal annyira, amint ezt sokan ma is várják. Sok vonatkozásban egy svájci keleti, német művelődésű és egy svájci nyugati, francia művelődésű területet lehet megkülönböztetni, de utóbbihoz tartozik a túlnyomóan német nyelvű berni kanton is. — CARNOY (I, 423 skk.) az „indoeurópai alapnyelv nyelvjárási” közt az indoeurópai nyelvterület déli „peremnyelvei”-nél (ide számítja az etruszkot is!) egy palatalizációs hullámot akar megállapítani, mely azonban csak a lykot,

lydet és pelasgot lepte el, de a hettit és etruszk nyelvterületet már nem tudta elérni. Egy másik ilyen nyelvjárási saájtsága lenne ennek a nyelvterületnek a szókezdő laryngalis, melyre a lyk, hettit és etruszk nyelvből állít össze példákat. Mivel azonban az említett nyelvek közül csak a hettitet ismerjük behatóbban, a kombinációk értéke bizonytalan. Még inkább bizonytalan az, hogyan lehetne ezeket a szókat egészen az alapnyelvig visszavezetni. — PULGRAM (II, 67 kk.) „Családfaelmélet, hullámelmélet, nyelvjárásföldrajz” c. cikkében kimutatja, hogy mind a két elmélet — erősen képletes felfogása miatt — tulajdonképpen nem zárja ki egymást, hanem az egyik kiegészíti a másikat. A hullámelméletnek (1872) megvan azonban az érdeme, hogy megindította a nyelvjáráskutatást és térképezést (Wenker 1881, H. Fischer 1895, Gilliéron 1896). Megemlítjük, hogy PISANI a *Lingua* III. kötetében (1952) a nyelvrokonság sematikus szemléltetésére a folyamrendszert (forrásaival és mellékfolyóival) használja fel. — TAULI a birtokos személyragok és az esetragok sorrendjét vizsgálja az uráli nyelvekben (II, 394 kk.). Wiklund és követői szerint az esetrag + birt. szem. rag következés a régibb, míg a birt. + esetrag elhelyezkedés másodlagos fejlemény. GYÖRKE (MNY. XXXIX, 1943) viszont azon a véleményen volt, hogy a gen. -n, az acc. -m és esetleg a lat. -k-ragjánál az elhelyezkedés változott. TAULI szerint a részletes elemzés azt látszik mutatni, hogy a sorrend a megfelelő suffixumok viszonylagos korától függ. A korra nézve az általános szabály az, hogy ha egy morféma egy másik morféma előtt áll, tehát szóközépen, akkor az előbb álló a régibb, a szó végén következő a fiatalabb. Kivételek analogikus úton magyarázhatók. TAULI az összes uráli nyelveket megvizsgálva arra az eredményre jut, hogy a régebbi eseteknél az esetrag általában megelőzi a birt. személyragot, míg az újabbaknál az ellenkező sorrend járja. Utal még arra, hogy RAMSTEDT tanulmánya alapján (JSFOu. 53. 1946—47) az altaji nyelvek közül a törökben a birtszr. + esetr., a mongolban és tunguzban az esetr. + birtszemr. sorrend járja.

Az „*Atlas linguistiques*” rovat sok készülő nyelv atlaszról számol be. A német nyelv atlasz (I, 87 skk.) 1951-ben a 12. és 13. füzetrel folytatódott s MITZKÁNAK régóta hirdetett *Handbuch zum Deutschen Sprachatlas* c. könyve 1952-ben Marburgban megjelent. Tartalmazza a német nyelv atlasz történetét, technikáját, szókincsét és a vele kapcsolatban 80 év óta kialakult elveket. Sok más készülő nyelv atlaszról is referálnak a szerkesztők.

A „*Chroniques dialectologiques*” rovatban: az elzászi német nyelvjárási kutatásában egy eddig kevésbé felhasznált kérdezői módszer alakult ki, főleg BEYER-nél (I, 189 skk.). A kérdezőnek az illető nyelvjáráson kell kérdeznie, különben az elzászi nyelvjárást beszélő igen könnyen folyomodik az általánosan ismert német vagy francia köznyelv megfelelő szavához, a nyelvjárási szó pedig elsikkad. Tárgyak, képek mutatásával kérdezik a nyelvjárási szókat, vagy rövid történetek elbeszélésébe egy olyan mondatot fűznek, melyben a kérdezt szónak vagy szóalaknak elő kell fordulnia, de ezt a kérdezt személynek kell kiegészítenie. — DA SILVA NETO részletes képet ad arról a munkáról (II, 143 kk.), mely a Romania Portucalensissnak Brazíliában való fejlődését igyekszik felkutatni. Az a régebbi téves felfogás, hogy a brazil gyarmatosok főleg Portugália déli részéből jöttek volna, ennél fogva a brazil-portugál nyelvjárási főleg délportugál elemeket tartalmaznának, újabb adatolás által helytelennek bizonyult. A legkülönbözőbb portugál országrészekből származó nyelvjárási keveredéséből egy koiné alakult ki.

De az unité még nem égalité s a további kutatásnak éppen ezeket a kisebb különbségeket kell felkutatnia, hogy a brazil-portugál nyelvnek az elemeit, illetőleg azok eredetét megállapíthassa.

A „*Centres de Dialectologie et de Phonétique*” rovat néhány nagyobb nyelvtudományi (főleg nyelvjárástani) intézet megalakulásáról számol be (Bologna, Coimbra, Buenos Aires és másutt).

„*Portraits*” cím alatt a folyóirat régebben elhalt vagy élő nyelvészek munkáját méltatja, ha azok a nyelvjárástannak is kiváló művelői voltak (köztük van egy SETÄLÄ méltatás is RUOPPILA tollából: I, 273 kk.). Az „*In Memoriam*” rész nekrológokat hoz nemrégien elhalt nyelvészekről (JAKOB JUD, FRANC. RIBEZZO és másokról). A „*Les collaborateurs*” c. részben az ill. félkötet munkatársainak életrajzi és irodalmi működési adatai olvashatók, míg a félkötetek utolsó rovata a *Centre* adminisztrációját hozza, valamint más nyelvtudományi egyesületek üléseiről, kongresszusokról számol be.

Mindent összevéve a nyelvtudomány, de különösen a nyelvjárástan egy rendkívül értékes, az egész világ nyelveire, ill. nyelvjárásaira vonatkozó folyóirattal gazdagodott, melyet különösen a mostani nehéz könyvbeszerzési, közlekedési és egyéb a személyes érintkezést gátló körülmények miatt örömmel kell üdvözlünk.*

BENIGNY GYULA

* Az első két kötetben a magyar nyelvjárástan nem jutott szóhoz. A következő köteteket még nem tudtam megkapni.